

RAZUMIJEVANJE ODNOSA VJERSKOG I SVJETOVNOG U ISLAMU

Tumačenje vjere prema mjeri čovjeka

Dr. Smail Balić

Vi ste najbolji narod izveden (na pozornicu života) radi ljudi: Vi nalažete dobro, a suprotstavljate se zlu vjerujući u Boga (3,110).

Tako se Allah izražava o prvoborcima za dobro i zatiračima zla u korist ljudskog roda, koji pokretačku snagu crpe iz vjere u Njega. Ajet je upućen muslimanima i muslimankama. Iz njegova sastava jasno proizlazi o kojoj vrsti vjernika je riječ. Sivo muslimansko mnoštvo po rođenju ili po imenu nema, dakle, pravo da se smatra izabranim. Ali ta mogućnost je otvorena za sve.

Po mjeri Kur'ana muslimani i muslimanke očito trebaju biti izuzetno djelatni u promicanju svega što služi čovjeku. Kao takvi trebaju biti strpljivi, učeni, darežljivi, nenametljivi, uvijek spremni da pomognu drugom, obuzdani i odgovorni. Samo ljudi toga kova imaju pretpostavke da budu usvojeni kao braća i sestre. Kur'anski stavak:

Inneme-l-mu'minūne ihvetun (Muslimani su samo braća) (49,10), poprima u svjetlu ovih misli novo, dubinsko, značenje. Teško je zamisliti da bi idealni muslimani prikazani u uvodnom ajetu mogli prihvatiti izrazite protivnike uljuđenosti bilo koje vrste za svoju braću. Oni sami spadaju u neku vrstu duševnog plemstva, pa se vladaju po načelu *Noblesse oblige* (Plemenitost obavezuje). Oni se moraju osjećati nesretnim u jednom okruženju koje čine muslimani - neznalice, ljudi sa zamrlim osjećajem za odgovornost, grabljivi imućnici bez osjećaja za pravdu, lihvari, alkoholičari, teroristi i slični izgređnici. Takvo društvo nije njihovo, a najmanje je islamsko bratstvo. Svi pojedinci te vrste postaju vremenom veliki gubitnici. Ustvari, svaki čovjek je na gubitku dok ne vjeruje u Boga i dok nije upravljen na dobro, pa time i spreman unapređivati istinu i, kad je primoran na ustuk, da se tješi strpljenjem (sura 102.).

Vjerska osobenost ili identitet muslimana su dovoljno jasno ilustrirani u izloženim ajetima. Identitet je zbir tipičnih osobina, koje omogućuju karakternu ocjenu ličnosti i njezino raspoznavanje. On ju čini proračunljivom. Bez identiteta ljudi su neuhvatljivi, prelivode, “suncokreti”, što može uroditi lošim posljedicama. Vjerski identitet je obično stalan, jer se ravna po utvrđenim pravilima, dok nacionalni može biti lahko podvrgnut promjenama. Osobenost se unapređuje prvenstveno jačanjem svijesti o sebi, za što je potrebna stanovita kultura, i tradicijom. Težište vjerskog identiteta leži u duhovnom djelokrugu života. Tu je njegova osnova i njegov kraj. Gubitak identiteta je uvijek tragičan.

Na taj gubitak ukazuje Pejgamberova izreka: “Ko se prisposodi nekom (tuđem) narodu, taj mu već pripada.”

Usko tumačenje ovog hadisa traži od vjernika potpunu podudarnost s običajima, mislima i nošnjom predčasnikâ u vjeri. To sigurno nije smisao gornjeg upozorenja, jer bi se takvim oponašanjem cementiralo vrijeme i onemogućio svaki napredak. Pojavna slika društva je u stalnoj mijeni. Nekoć su prvo čalma, a poslije fes, kako kažu, “carevali” Bosnom. Danas se, međutim, čuva svoja osebjnost na drugi način. *Zaštitna odjeća samosavladavanja (pobožnost) - to je ono najbolje* (7,16.)

Misaoni svijet prosvjetiteljstva je Evropi zavještao dva bitna životna motiva: razum kao vladajući upravljač u životu i misao o ljudskim pravima. Oba ova motiva su, makar i u naznakama, prisutna u islamu. Mogućnost oblikovanja boljeg čovjeka unutar otvorenog, na razumu zasnovanog, demokratskog društva učinila je razdvajanje Crkve od države naizbježnom. Razum i demokracija uistinu jamče razvoj čovjeka, ali mu ne pružaju koliko-toliko sigurno

uporište za rast, ili bar postojanje, njegova morala. Bez *Apsolutuma* - bezuvjetnog, vječno mjerodavnog i za svakog obaveznog Zakona - nema toga uporišta.

Sloboda i mogućnost pojedinca da se razvija u razumnom smislu su dvije neporecive tekovine prosvjetiteljstva. Uz njih spada snošljivost, ponekad samo teoretska, prema nekršćanskim vjerama. Slobodi prethodi oslobođenje. Njegov temelj je obrazovanje. Musliman i muslimanka će svoje oslobođenje od neprikladnih naslaga tradicije moći braniti ako su obrazovani. Obrazovanje važi u islamu kao vrlina. Moramo razviti novu moderniziranu i sekulariziranu teoriju identiteta.

Mnogostrukost razumijevanja Božije Objave

Budući da je Objava duhovno vlasništvo Božije, ona nije upućena na usavršavanje po ljudima. To uči svaka od triju jednobožačkih vjera. Ipak ljudi traže od pamtivijeka u svetim knjigama sakrivene naznake i natuknice o ovosvjetskom i zagrobnom životu. Također, posve konkretni iskazi u smislu vlastitih očekivanja predmet su potrage. Za Kur'an važi isto kao za Bibliju klasična primjedba Petra Werenfelsa: “Ovo je knjiga u kojoj svako nalazi ono što u njoj traži.” Traganje u Kur'anu može teći u dva temeljna pravca: vjerno tekstu (*zāhiri*) i odgonetnodubinski (*bāṭini*). Ignaz Goldziher govori u svojoj studiji o pravcima tumačenja Kur'ana o doslovnoj, razumnoj, mističkoj i tendencioznoj egzezezi.¹ Najizdašniji je za nas racionalno tumačenje, čiji je najvažniji predstavnik Ez-Zamahšari, (umro 1144.). Njegov komentar Kur'ana u četiri sveska, koji je u filološkom pogledu vrhunski rad, naslanja se na slobodoumnu teologiju mu'tezilija.

Kod tumačenja može se raditi o povijesnoj egzezezi (*tafsir*), tj. o objašnjenju suhog sadržaja i bližih okolnosti, pod kojima je on nastao. Radi li se, pak, kod tumačenja o unutarnjem smislu, onda govorimo o *te'vilu* (hermeneutici). Budući da Kur'an sâm svoje stihove dijeli na *muḥkemāt* (utvrđene s jasnim iskazom) i *mutešābihāt* (alegorična oslikavanja), svaki tumač mora biti ujedno i hermeneutik.

Zajednička crta svih tumačenja svetih tekstova je jedna *antropološka dimenzija*. Ona je u kršćanskoj hermeneutici presudna. Vjerska nauka govori o Bogu kao vrhovniku. Njemu se posvećuje sve predanje, ali na kraju je korisnik tog predanja čovjek. Ljudi su oblikovatelji svog iskonskog svijeta vjerovanja. Tako je Ibn Ḥazm al-Andalusī, (umro 1064.), u *egzoteričnoj egzezezi* (općerazumljivom tumačenju) davao prednost razumu pred autoritetima. Polazeći od iskustvenog razumijevanja nauke on razvija kritiku metafizike (filozofske nauke o posljednjim uzrocima i povezanostima bivstvovanja) i oštro razlikuje znanje od vjerovanja. Prosti vjernici su ovo njegovo tumačenje srozali na filozofski nepodnošljiv sitničarski antropomorfizam (pripisivanje ljudskih osobina Bogu).

Ezoteričko razumijevanje izvora, poduprieto mistikom, na drugoj je strani dovelo do toga da se orijentalni čovjek zadovoljavao iracionalnim tumačenjima prirodnih pojava i propuštao da postigne uvid u unutarnji poredak vrijednosti u svijetu. Djetinjasto povjerenje u mišljenje predčasnikâ i bojazan od odstupanja od zajedničke linije prožimali su njegovo biće. Na ovaj način on se pokušavao izvući iz rizika, održavajući tako osjećaj zaštićenosti i spokoja. Ondje, međutim, gdje realističko razmišljanje i prave mjere dođu do izražaja, ovakvo stanje samo po sebi prestaje.

Vjera i veza sa životom

Zbog ekspanzivnih nastojanja nekih muslimanskih država u prošlosti i zbog časovitog vezanja islama s terorističkim zbivanjima zapadnjaci nemaju suviše veliko povjerenje u islamsko humanističko raspoloženje. Pri tome je islam posve složan sa judaizmom iz kojeg potječe iskaz:

Ako neko ubije čovjeka na pravdi Boga ili nekoga ko ne remeti red na Zemlji, računa mu se da je poubijao sve ljude. Ko, pak, spasi život jednog jedinog čovjeka, računa mu se, kao da je spasio čovječanstvo.

Iza zvučne riječi "tipična vjera zakona", koja se često pripisuje islamu, krije se često namjera da mu se pripíše nedostatak ljudstva. Ali i islam je, poput drugih vjera, po pravilu ono šta ljudi od njega naprave. On je uvijek, danas kao i nekada, imao razna lica. Uporedi li se, npr., rigorističko shvaćanje vjere nekih u tradiciji uvriježenih škola sa svijetom misli jednog Farīdaddīna Aṭṭāra (umro 1190.) ili Ğalāladdīn Rūmija (umro 1273.), može se samo čuditi jazu koji među njima zjapi.

Povijest je u islamu u onoj mjeri odlučujuća, ukoliko se polazno doba vjerske zajednice teološki tumači kao zlatna epoha islama. Time se sva nastojanja upravljena na budućnost unaprijed smatraju manje važnim. Razumije se, ova idealna slika o prvim razvojnim časovima - o *‘aṣr-i sa‘ādetu* ("epohi blaženstva"), - obrazovala se istom u poznijem vremenu. Kod šiija je djelovanje ove predstave ograničeno učenjem o dolasku Mehdije (Mesije) na kraju vremena. On je tako među šiijama izvor nade u bolji svijet. Fundamentalizam je, praveći pojačano ranu prošlost idealnom slikom islama ojačao nazadni način mišljenja. Povratak u prošlost i ne mora bezuvjetno biti zapreka napretku. Na koncu

povijest je učiteljica života. Ona oplodava misao i pokreće djelo. Bit će da u tom leži razlog zašto fundamentalizam nalazi plodno tlo. Ali ono što s ovim u vezi upada u oči, je da se time otežava historijsko-kritički pristup izvorima, mada je u začetku prisutan. Čini se da je i sam Kur'an sklon ispitivačkom odnosu prema prošlosti:

Pa eto pitajte ljude od sjećanja, ako ne znate! (16,43.)

Islam kao *vjera sredine*, kako se sam razumije (2,143.), iznio je nacrt viševjerskog i višekulturalnog života na podlozi zajedničkog jedno-božačkog viđenja svijeta. Sa jevrejima, kršćanima i svim drugim ljudima od vjere predviđen je stalni suživot. U ovom nacrtu je čovječstvo zaštićeno. Tri religije su našle zajedničko potkrovlje u smislu Lessingove parabole od tri prstena. Ali razrađivači vjerskog prava su među njima podigli zidove, koji povređuju načelo jednakosti. Danas valja ove zidove razgrađivati. Bitan prilog tome se očekuje od tumačenja izvora. U hermeneutici nije dopušteno navoditi pojedine stihove ili stavke samo na temelju rječničkog značenja; one, naprotiv, moraju biti shvaćene u svojoj povezanosti sa sklopom u kojem se nalaze da bi njihovo stvarno značenje bilo uočljivo. I izrazu *džihād* treba biti vraćen njegov pravi smisao. On jezički znači *nadnapor, ekstremno nastojanje*, pa nije

primarno vezan s vojnim naporima. On može nekada odgovarati pojmu *samoobrane* ili načina kako se samoobrana vrši. Svaki samoubilački napad na nedužne ljude je po vjeri nedopustiv. On je daleko od mučeništva (postajanja šehidom). Vjeru treba oštro dijeliti od politike. Ona smije biti tek nadmašujuća moralna snaga, koja bdije nad politikom. Proizašle iz ljudskih planova, sve vrste političke djelatnosti su uskraćene od prava da budu nepogrešive. Demokracija je put ostvarenja narodne volje. Vlada je odgovorna za svoja djela i propuste. Samovoljno vladanje je neislamsko. Zato mora uvijek biti otvorena mogućnost da se ona po potrebi bez prolijevanja krvi odstrani.

Islam stvarno pruža svojim vjernicima široke mogućnosti snalaženja u sekulariziranom društvu. Podsjetimo na njegovo odricanje od svetih tajni (sakramenata), svećenstva i prijemnog obreda za ulazak u vjeru (krštenja), na građansko-pravnu prirodu braka, na neopterećeni odnos prema spolnom životu, na odbijanje neženstva i izopćenja iz islama, na njegovo potvrdno držanje prema istraživanju prirode i prema znanju, na njegovo prihvaćanje mješovitih brakova, makar i u jednostranom vidu - dajući prednost muškarcima u islamu, a ženama u neislamu - i na iskonsku spremnost na dijalog s drugim jednobožačkim vjerama. **m**

¹ Goldziher, *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* (Pravci islamskog tumačenja Kur'ana), Leiden 1920. Dobar uvod u ova pitanja pruža Helmut Gätje u djelu *Koran und Koranexegese*, Zürich 1971.